

40

Núm. 40 NOVEMBRE de 2007

Intervenció amb infractors juvenils

BUTLLETÍ DE DIFUSIÓ DE RECERQUES

INVESTIBREU

Presentació

Les investigacions que presentem a continuació han rebut el suport econòmic del Centre d'Estudis Jurídics i Formació Especialitzada (CEJFE) a través de la convocatòria pública anual d'Ajuts a la Recerca. Ambdues investigacions presenten resultats en l'àmbit de la justícia de menors.

En el primer dels estudis es recull el treball fet al llarg de diversos anys per avaluar l'efectivitat d'un programa d'intervenció en joves infractors que pretén millorar les seves habilitats socials i personals, amb la finalitat última que no tornin a delinquir. El programa s'ha dut a terme en el marc d'una mesura de llibertat vigilada decretada pel jutge als joves que componen la mostra objecte d'estudi. Els autors de la recerca, professionals de medi obert i també de l'àmbit universitari, avaluen els resultats d'aquest programa i aporten propostes de millora per a la intervenció.

En el segon dels estudis s'analitzen les diferències entre dues mostres de joves: un grup de joves sotmesos a mesures d'internament en un centre tancat de justícia juvenil i un altre grup de joves que no tenen problemes amb la justícia i que actuen com a grup de contrast. L'estudi intenta aprofundir en aquells trets de comportament, de control dels impulsos i de conducta disruptiva que diferència ambdues mostres.

Presentación

Las investigaciones que presentamos a continuación han recibido el soporte económico del Centre d'Estudis Jurídics i Formació Especialitzada (CEJFE) a través de la convocatoria pública anual de Ayudas a la Investigación. Ambos estudios presentan resultados en el ámbito de la justicia de menores.

En el primero de los estudios recoge el trabajo realizado a lo largo de varios años para evaluar la efectividad de un programa de intervención sobre jóvenes infractores que tiene como objetivo mejorar las habilidades sociales y personales de los jóvenes, con la finalidad última que no vuelvan a delinquir. El trabajo se ha llevado a cabo en el espacio temporal que dura la medida de libertad vigilada decretada por el juez. Los autores de la investigación, profesionales de medio abierto y también del ámbito universitario, evalúan los resultados y aportan propuestas de mejora para la intervención.

En el segundo de los estudios se analizan las diferencias obtenidas entre dos muestras de jóvenes: un grupo con medidas de internamiento en un centro cerrado de justicia juvenil y otro grupo de jóvenes que no tienen problemas con la justicia y que actúan como grupo de contraste. El estudio intenta profundizar en aquellos rasgos de comportamiento, de control de impulsos y de conducta disruptiva que diferencia ambas muestras.

Amb la divulgació d'aquests resultats el CEJFE vol aportar nous elements d'anàlisi que permetin als professionals i als estudiosos de la justícia juvenil millorar les línies d'actuació i les intervencions amb els joves infractors.

L'aplicació d'un programa de pensament prosocial en medi obert a justícia juvenil¹

Introducció

A continuació es presenten conjuntament dos estudis¹, resultat de la primera i segona aplicació del Programa del Pensament Prosocial, Versió Curta per a Joves (en endavant PPS-VCJ) en una mostra de menors que han complert mesures judicials en l'Equip de Medi Obert de Lleida, dependent de la Direcció General d'Execució Penal a la Comunitat i Justícia Juvenil (Departament de Justícia).

El PPS-VCJ constitueix una adaptació de les nombroses i especialitzades edicions del programa original Reasoning & Rehabilitation (R&R) de Ross, Fabiano i Ross (1986) que vol donar resposta a les noves necessitats socioeducatives sorgides amb l'entrada en vigor de la Llei Orgànica 5/2000, de 12 de gener, reguladora de la responsabilitat penal dels menors. El contingut de les diferents sessions del programa va haver de ser traduït i adaptat a la població de joves que són objecte d'atenció per part de justícia juvenil a Catalunya. El PPS és un programa de caire cognitiu-conductual de confecció recent (Ross i Hilborn 2003) que sorgeix com a versió reduïda d'un de més extens que ha estat utilitzat en els últims 15 anys per a l'aprenentatge d'habilitats sociocognitives i valors que es requereixen per a la competència social, habilitats antagonistes a la conducta antisocial (Ross & McKay, 1979; Gendreau & Ross, 1980; Ross, Fabiano & Ewles, 1988; Ross i Garrido, 1990). El Programa ha estat aplicat a més de quaranta mil delinqüents adults i joves en 14 països de tot el món i la seva eficàcia ha estat demostrada en nombroses avaluacions independents, controlades tant nacionalment com internacionalment. La versió reduïda del PPS és la que ha estat utilitzada en aquesta investigació, en tant que és idònia per ser aplicada en àmbits no residencials i especialment

Con la divulgación de estos resultados el CEJFE quiere aportar nuevos elementos de análisis que permitan a los profesionales y a los estudiosos de la justicia juvenil mejorar las líneas de actuación y las intervenciones con los jóvenes infractores.

La aplicación de un programa de pensamiento prosocial en medio abierto en justicia juvenil¹

Introducción

A continuación presentamos el resultado de dos estudios de la primera y segunda aplicación del Programa de Pensamiento Prosocial, versión corta para jóvenes (a partir de ahora PPS-VCJ) en una muestra de menores que han cumplido medidas judiciales en el equipo de medio abierto de Lleida. El PPS-VCJ es una adaptación de las numerosas y especializadas ediciones del programa Reasoning & Rehabilitation (R&R) original (Ross, Fabiano I Ross, 1986), adaptada a las nuevas necesidades socioeducativas surgidas con la entrada en vigor de la nueva Ley del menor 5/2000. El contenido de las sesiones fue traducido y adaptado a la población de jóvenes que son objeto de intervención por parte de Justicia Juvenil en Catalunya.

El PPS es un programa de planteamiento cognitivo-conductual de elaboración reciente (Ross i Hilborn 2003) que surge como versión reducida de un programa más extenso que ha sido utilizado durante los 15 últimos años en el entreno y aprendizaje de habilidades socio-cognitivas y valores que se requieren para la competencia social, habilidades antagonistas con la conducta antisocial (Ross & McKay, 1979; Gendreau & Ross, 1980; Ross, Fabiano & Ewles, 1988; Ross i Garrido, 1990). El programa ha sido aplicado a más de cuarenta mil delincuentes adultos y jóvenes en 14 países de todo el mundo con el objeto de entrenarse en habilidades y valores. Su eficacia ha sido demostrada en numerosas evaluaciones independientes controladas tanto a nivel nacional como a nivel internacional. La versión reducida del PPS es la que ha sido utilizada en esta investigación, en tanto que es idónea para aplicar en ámbitos no residenciales y es especialmente adecuada a las características que

1. Aquests dos estudis porten per títol, respectivament: Intervenció educativa eficaç en justícia juvenil i Validesa, generalització i seguiment del programa de pensament prosocial. Els autors són, en ambdós casos: José Luís Alba Robles, Montserrat Burgès Bargués; M^aJesús López Latorre; Montse Alcázar González; José López Morales; Bonaventura Baró Xipell; Ferrán Chordi Bardaji. Es poden consultar a www.gencat.cat/justicia/cejfe

adient a les característiques que conformen les mesures en medi obert.

Aquest Invesbreu recull el resum dels resultats obtinguts per l'Equip de Medi Obert de Lleida en les diferents i consecutives aplicacions de la versió curta del Programa en mostres de menors, durant els anys 2005 i 2006. Aquests resultats s'obtenen a partir de l'anàlisi de les variables determinants per a l'adquisició d'habilitats cognitives en els menors i que configuren el que s'anomena la competència social.

Objectiu general

L'objectiu general plantejat ha estat adaptar un instrument vàlid per a la intervenció amb menors sotmesos a mesures judicials en medi obert i validar-ne l'eficàcia, de manera que aquests menors en situació de risc es vegin beneficiats pel contingut d'un programa que incrementa la seva competència i autoestima prosocial, prevenint-ne la inadaptació personal i social.

Metodologia

En aquesta recerca s'ha optat per un disseny experimental, amb grup de control.

Les mostres per al grup experimental i de control es van extreure de la població de joves que complien mesures judicials en l'Equip de Medi Obert de Lleida i que s'ajustaven a uns determinats criteris de selecció. En cada aplicació (2005 i 2006) han participat 5 menors en cada grup. Per al procés de selecció d'aquests joves es va tenir en compte la homogeneïtat dels dos grups, la qual cosa es va aconseguir a partir de la utilització sistemàtica del IGI-J (Inventari de gestió i Intervenció per a joves de Martín, Silva i Garrido). Aquesta és una eina validada experimentalment i que integra de forma estructurada els que la investigació ha assenyalat que són els principals factors predictors de la conducta delictiva.

En ser un disseny experimental, s'ha donat molta rellevància als instruments d'avaluació, consegüentment s'han utilitzat diferents instruments de recollida de dades que bàsicament podríem agrupar en dos blocs: instruments d'avaluació quantitativs i instruments d'avaluació qualitativs.

Dins del primer bloc i en el primer any d'investigació es van utilitzar els següents instruments d'avaluació psicomètrica:

configuren las medidas en medio abierto.

Este Invesbreu sintetiza el resumen de resultados obtenidos por el equipo de medio abierto de Lleida en las diferentes y consecutivas aplicaciones de la versión corta del Programa, en muestras de menores durante los años 2005 y 2006. Estos resultados se obtienen a partir del análisis de las variables determinantes en la adquisición de habilidades cognitivas en los menores y que configuran lo que se conoce como competencia social.

Objetivo general

El objetivo general de estos estudios ha consistido en adaptar y probar un instrumento válido para la intervención en menores que tienen seguimiento de medidas judiciales en medio abierto y validar su eficacia de manera que estos menores se vean beneficiados por el contenido de un programa que incrementa la competencia y autoestima prosocial de los menores en situaciones de riesgo, previniendo la desadaptación personal y social.

Metodología

En esta investigación se ha optado por un diseño experimental con grupo de control.

La selección de la muestra se ha obtenido de la población de jóvenes que cumplen medidas judiciales en el equipo de medio abierto de Lleida y que se ajustan a unos determinados criterios de selección. En cada aplicación (2005 y 2006) han participado 5 menores en el grupo experimental y 5 menores en el grupo de control. Para el proceso de selección se han tenido en cuenta la homogeneidad de los grupos experimental y de control participantes en las investigaciones. Ello se ha conseguido a partir de la utilización sistemática del IGI-J (Inventario de gestión i intervenció para joves) (Martín, Silva i Garrido) en tanto que es una herramienta validada experimentalmente que integra de forma estructurada los principales factores con un mayor grado de predicción en la reincidencia de la conducta delictiva.

Al ser un diseño experimental, se ha dado mucha relevancia a los instrumentos de evaluación. Por ello se han utilizado diferentes instrumentos de recogida de datos que básicamente podríamos agrupar en dos bloques: instrumentos de evaluación cuantitativos y instrumentos de evaluación cualitativos.

Dentro del primer bloque y en el primer año de investigación se utilizaron los siguientes

1) BAS-3. Bateria de Socialització (F. Silva i Mª C. Martorell, 1995). Detecta la percepció que els propis subjectes tenen de la seva conducta social. S'obté un perfil de socialització amb tres escales d'aspectes facilitadors de la socialització

2) IAC – Inventari d'adaptació i conducta (Mª V. de la Cruz i A. Cordero, 1997). És un inventari format per 123 preguntes que l'adolescent ha de respondre d'acord amb la seva manera de pensar i actuar. Els aspectes que pretén avaluar són més amplis: el grau d'adaptació del subjecte en l'àmbit personal, familiar, escolar, social i d'acceptació de normes socials.

3) CEE –R Qüestionari d'educació emocional versió reduïda (Álvarez, M. Bisquerra R. et al. 2001) A partir de 20 ítems es valoren quatre factors vinculats als aspectes emocionals del subjecte: autoestima, concepte de si mateix, situació socio-emocional i benestar ambiental.

Aquests qüestionaris es van aplicar abans i després de l'aplicació del programa (Pre-test i pot-test) tant al grup experimental com al grup control.

Altres instruments d'avaluació de procés han estat elaborats ad hoc per tal de sotmetre cada sessió del programa a una avaluació diària mitjançant les següents eines de registre:

1) Fitxa d'avaluació grupal de cada sessió. Aquí registrem el nivell d'assoliment aconseguït pels entrenadors per a cada un dels objectius de cada sessió en una escala de 1/3, 1/2 i 3/4 corresponent a no aconseguït, mitjanament aconseguït i totalment aconseguït, respectivament.

2) Fitxa d'observació diària individual. En aquest full de registre es recullen aspectes de cada una de les diferents sessions: assistència, puntualitat, interès, participació i finalment el comportament dins del grup i amb els educadors, segons les conductes verbals i no verbals que manifestaven.

3) Qüestionari d'opinió i valoració del programa. En finalitzar el Programa i amb l'objectiu d'obtenir informació sobre l'opinió dels menors respecte el seu desenvolupament i la seva efectivitat, es va elaborar un qüestionari que emplenaren els menors de forma individual tres setmanes després de finalitzar el Programa.

Ja en la primera fase de la investigació es detectaren notables inconsistències en els re-

instrumentos de evaluación psicométrica:

1) BAS-3. Bateria de Socialización (F. Silva i Mª C. Martorell, 1995). Detecta la percepció que los propios sujetos tienen de su conducta social. Se obtiene un perfil de socialización con tres escalas de aspectos facilitadores de la socialización.

2) IAC – Inventario de adaptación y conducta (Mª V. de la Cruz i A. Cordero, 1997). Es un inventario formado por 123 preguntas que los adolescentes han de responder de acuerdo con su manera de pensar y actuar. Los aspectos que pretende evaluar son más amplios: el grado de adaptación del sujeto en el ámbito personal, familiar, escolar, social y de aceptación de normas sociales.

3) CEE –R Cuestionario de educación emocional versión reducida (Álvarez, M. Bisquerra R. et al. 2001) A partir de 20 ítems se valoran cuatro factores vinculados a los aspectos emocionales del sujeto: autoestima, concepto de sí mismo, situación socioemocional y bienestar ambiental.

Estos cuestionarios se pasaron antes y después de aplicar el programa (Pre-test i post-test) tanto al grupo experimental como al grupo control.

Otros instrumentos de evaluación del proceso han sido elaborados ad hoc para disponer en cada sesión del programa de una evaluación diaria mediante las siguientes herramientas de registro:

1) Ficha de evaluación grupal de cada sesión. Aquí se registra el grado de consecución del objetivo previsto en cada sesión, con una escala de 1/3, 1/2 i 3/4 que corresponderían a no conseguido, medianamente conseguido, totalmente conseguido, respectivamente.

2) Ficha de observación diaria individual. En esta hoja de registro se recogen aspectos de cada una de las diferentes sesiones: asistencia, puntualidad, interés, participación y finalmente el comportamiento dentro del grupo y con los educadores, según las conductas verbales y no verbales que manifestaban.

3) Cuestionario de opinión y valoración del programa. Al finalizar el programa y con el objetivo de obtener información sobre la opinión de los menores respecto al programa y su efectividad, se elaboró un cuestionario que rellenaron los menores de forma individual tres semanas después de finalizar el programa.

En esta primera fase de la investigación se detectaron notables inconsistencias en los resultados de las pruebas psicométricas moti-

sultats de les proves psicomètriques motivades pel fet que la mostra de menors utilitzada era excessivament reduïda. També es va detectar que les proves utilitzades estaven baremades per a una població més normalitzada i per tant discriminaven poc els resultats a avaluar, cosa que impedia una correcta interpretació quantitativa. Tot això va fer que en la fase de recerca corresponent a l'any 2006 s'estimés necessari disposar d'altres eines per avaluar l'eficàcia del programa.

En aquest sentit, varem optar per un disseny qualitatiu fonamentat en l'anàlisi dels resultats d'indicadors externs. A tal efecte el mateix equip investigador va dissenyar uns qüestionaris i protocols de recollida dades per tal de poder efectuar una anàlisi comparativa, de caire pre i post, a la població objecte d'estudi. Aquests indicadors externs corresponen a una avaluació triangular basada en dades objectives obtingudes del mateix noi, la seva família i un element extern. Les diverses fonts proporcionen informació sobre les àrees personal, familiar, social i judicial que ens permet detectar les possibles variacions de les habilitats dels menors participants.

Una altra fórmula per validar l'eficàcia del programa ha estat un estudi longitudinal dels joves que hi van participar durant l'any 2005 i 2006 amb la finalitat de comprovar l'efecte del programat a llarg termini, valorant els nivells de reincidència dels menors del grup experimental en comparació amb els del grup control. En el mateix sentit també s'ha fet un estudi comparatiu entre aquest grup experimental respecte a la totalitat dels menors d'edat similar que han estat en seguiment per una mesura judicial en medi obert durant el mateix període de temps.

Resultats i conclusions

L'assoliment de la primera fase de l'objectiu general inicialment plantejat, consistent en l'adaptació d'un instrument d'intervenció suficientment argumentat empíricament en la literatura internacional i adient per als nois i noies sotmesos a mesures de medi obert s'ha vist plasmat en la seva edició en els materials del CEJFE i l'edició del llibre Manual de intervenció educativa en readaptació social. La segona fase de l'objectiu general, consistent a validar-ne la seva eficàcia, ha resultat més complexa:

vada por el hecho que la muestra de los menores era demasiado reducida. También se detectó que las pruebas utilizadas estaban baremadas para una población más normalizada y por tanto discriminaban poco los resultados a evaluar, tema que impedía una correcta interpretación cuantitativa. Todo ello hizo que en la fase de investigación correspondiente al año 2006 se estimase necesario disponer de otras herramientas para evaluar la eficacia del programa.

En este sentido, se optó por un diseño cualitativo basado en el análisis de los resultados de los indicadores externos. El mismo equipo investigador diseñó unos cuestionarios y unos protocolos de recogida de datos para realizar un análisis comparativo pre y post con la población objeto de estudio. Estos indicadores externos corresponden a una evaluación triangular basada en criterios obtenidos del mismo chico, su familia y un elemento externo que proporcionan información y contenido sobre las áreas personal, familiar, social y judicial y que nos permiten observar las posibles variaciones de las habilidades de los menores participantes.

Otra fórmula para validar la eficacia del programa ha sido un estudio longitudinal de los jóvenes que participaron los años 2005 y 2006, con el objeto de comprobar el efecto del programa a largo plazo, valorando los niveles de reincidencia de los menores del grupo experimental en comparación con los del grupo control. También se ha realizado un estudio comparativo entre este grupo experimental respecto a la totalidad de menores de edad similar que han estado en seguimiento de una medida judicial en medio abierto en el mismo período de tiempo.

Resultados y conclusiones

La primera fase del objetivo general se ha conseguido y visto reflejado en la edición de los materiales del CEJFE y la edición del libro Manual de intervención educativa en readaptación social.

La segunda fase, consistente en validar la eficacia del programa, ha resultado más compleja:

Los resultados obtenidos en el primer año de la aplicación del programa basado en la interpretación de estadísticos de contraste no demostró que existieran diferencias estadís-

Els resultats obtinguts en el primer any de l'aplicació del Programa basats en la interpretació dels estadístics de contrast no mostrà l'existència de diferències significatives entre les diferents variables després de l'aplicació del programa, per tant des d'una perspectiva científica, no es pogué confirmar l'eficàcia del Programa com a element facilitador de l'aprenentatge d'aquelles habilitats socio-cognitives que preteníem mesurar. No obstant, en una anàlisi més complexa de les dades obtingudes, s'observa un augment moderat en algunes de les variables que es pretenien augmentar.

Des d'una perspectiva qualitativa, entre els beneficis obtinguts després de l'aplicació del Programa es destacà l'alta assistència i cohesió grupal dels diferents membres, l'alta participació, la disminució de conductes disruptives entre companys, una valoració positiva dels menors respecte al Programa i l'establiment d'un vincle afectiu entre el menor i l'educador que permeté que la relació entre ambdós fos més eficaç com a motor de canvi cap a un estil de vida prosocial.

En la segona aplicació es varen crear nous instruments de recollida de dades i criteris d'avaluació optant per un sistema basat en protocols d'indicadors externs (reincidència, millora de les relacions amb els pares, menor gravetat en els eventuals nous delictes, major cohesió de grup, etc.) obtinguts mitjançant dades aportades per subjectes propers al context del jove a avaluar. D'aquesta manera hem pogut disposar d'uns resultats que han mostrat diferències significatives en els ítems avaluats:

Els joves participants en el programa han après conductes i habilitats que reflecteixen una millora en la conducta prosocial com: no relacionar-se amb grups conflictius, saber demanar ajut davant d'un problema, saber identificar les seves conductes agressives, major autocontrol, millora de les relacions amb la família, etc.

Aquests resultats ens permeten afirmar que, en funció de l'avaluació qualitativa basada en indicadors externs, el Programa PPS es mostra com un instrument especialment eficaç pel que fa a l'adquisició de diferents habilitats sociocognitives de competència social en el grup de menors a qui ha estat aplicat. El resultat de l'estudi longitudinal mostra que els joves que van participar en el programa durant l'any 2005 tenen un índex de rein-

ticament significatives entre las diferentes variables después de la aplicación del programa. Por tanto, des de una perspectiva científica, no se puede confirmar la eficacia del programa como elemento facilitador del aprendizaje de aquellas habilidades socio-cognitivas que se pretendían medir. No obstante, en un análisis más complejo de los datos obtenidos, se observa un aumento moderado en algunas de las variables que se pretendía incidir.

Desde una perspectiva cualitativa, entre los beneficios obtenidos después de la aplicación del programa se destacó la alta asistencia y cohesión grupal de los diferentes miembros del grupo, la alta participación en el mismo, la disminución de conductas disruptivas entre compañeros, una valoración positiva de los menores del programa y la vinculación entre el menor y el educador. Esta vinculación resultó eficaz para trabajar con el joven un cambio de estilo hacia un comportamiento más prosocial.

En la segunda aplicación se crearon nuevos instrumentos de recogida de datos y criterios de evaluación, optando por un sistema basado en protocolo de indicadores externos (reincidencia, mejora de las relaciones con los padres, menor gravedad en los delitos que comete, mayor cohesión de grupo, etc.), obtenidos mediante datos aportados por sujetos cercanos al contexto del joven a evaluar. De esta manera, se han obtenido unos resultados que han mostrado diferencias significativas entre los ítems evaluados.

Los jóvenes participantes en el programa han aprendido conductas y habilidades que reflejan una mejora en la conducta prosocial como: no relacionarse con grupos conflictivos, saber pedir ayuda delante de un problema, saber identificar sus conductas agresivas, mayor autocontrol, mejora de las relaciones con la familia, etc.

Estos resultados nos permiten afirmar que, en función de la evaluación cualitativa basada en indicadores externos, el programa PPS se muestra como un instrumento especialmente eficaz para la adquisición de diferentes habilidades sociocognitivas de competencia social en el grupo de menores a los que se han aplicado..

El resultado del estudio longitudinal muestra que los jóvenes que participaron en el programa durante el año 2005 tienen un índice de reincidencia sensiblemente inferior al del

cidència sensiblement inferior al del grup de menors del grup control. En l'estudi comparatiu entre aquest grup experimental respecte la totalitat dels menors d'edat similar que han estat en seguiment per una mesura judicial en medi obert durant el mateix període de temps també es constata una notable davallada en l'índex de reincidència. Aquest resultat segueixen les mateixes pautes en relació amb el grup de menors participants en el programa de l'any 2006, observant molt bons resultats en el nivell de reincidència en els cinc mesos després de la finalització del programa (29/06/06 al 29/11/06)

Trets de personalitat, esdeveniments vitals, estratègies d'afrontament, sentiments de culpa i nivell d'ira. Estudi comparatiu entre adolescència infractora i no infractora²

Introducció

La recerca que ens ocupa neix de la necessitat de seguir estructurant coneixement rigorós respecte del fenomen complex del comportament dissocial, de manera que s'accedeixi a considerar variables diverses i es prengui consciència de les orientacions que, necessàriament, ha d'incorporar la pròpia intervenció educativa i, en general, la intervenció dels diferents equips interprofessionals de la Direcció General d'Execució Penal a la Comunitat i Justícia Juvenil (DGEPCJJ).

Objectius

1. Analitzar la relació existent entre trets de personalitat, esdeveniments vitals, estratègies d'afrontament, sentiments de culpa i nivell d'ira en població adolescent.
2. Analitzar les diferències i similituds entre població adolescent normalitzada vs infractora, pel que fa als components esmentats.
3. Idear orientacions per als professionals a l'hora d'estructurar i determinar la naturalesa de la intervenció psicopedagògica i social.

Metodologia

Aquest és un estudi comparatiu, descriptiu i transversal. Tots els participants complien els criteris d'inclusió següents: gènere masculí, edat compresa entre els 16 i els 18 anys, ni-

grupo de menores del grupo control. En el estudio comparativo entre este grupo experimental respecto a la totalidad de los menores de edad similar que han estado en seguimiento por una medida judicial en medio abierto durante el mismo período de tiempo, también se constata un menor índice de reincidencia. Estos resultados siguen las mismas pautas en relación con el grupo de menores participantes en el programa del año 2006, observándoles muy buenos resultados en el nivel de reincidencia en los cinco meses posteriores a la finalización del programa (29/06/06 al 29/11/06).

Rasgos de personalidad, situaciones vitales, estrategias de afrontamiento, sentimientos de culpa y nivel de ira. Estudio comparativo entre adolescencia infractora y no infractora²

Introducción

La investigación que recerca que nos ocupa nace de la necesidad de seguir estructurando el conocimiento riguroso sobre el fenómeno complejo del comportamiento disocial, de forma que se consideren diferentes variables y se tome consciencia de las orientaciones que necesariamente han de incorporar la propia intervención educativa, y en general, la intervención de los diferentes equipos interprofesionales de la Dirección General d'Execució Penal a la Comunitat i Justícia Juvenil (DGEPCJJ).

Objetivos

1. Analizar la relación existente entre los rasgos de personalidad, las situaciones vitales, las estrategias de afrontamiento, los sentimientos de culpa y el nivel de ira en población adolescente.
2. Analizar las diferencias y similitudes entre población adolescente normalizada versus infractora, en los componentes antes comentados.
3. Dar orientaciones a los profesionales a la hora de estructurar y determinar la naturaleza de la intervención psicopedagógica y social.

Metodología

Se trata de un estudio comparativo, descriptivo y transversal. Todos los participantes cumplirían los criterios de inclusión siguientes: género masculino, edad comprendida entre los

2. Autors: Joan Josep Sarrado Soldevila, Marta Ferrer Ventura, Montserrat Castellana Rosell, Jordi Cebrià Andreu, Xavier Sánchez Carbonell i Carles Virgili Tejedor.

vell socioeconòmic mitjà-baix, participació voluntària i domini comprensiu o instrumental de la llengua castellana.

El primer grup de joves provenia del Centre Educatiu Els Til·lers depenent de la DGEPCJJ. Del total de 76 joves i adolescents que, de mitjana, romangueren interns durant els mesos d'abril, maig i juny de 2005, van participar en aquest estudi 44 subjectes (57,89 % de la població internada). Es van excloure 32 joves (42,11%) que no complien algun dels criteris d'inclusió proposats.

El segon grup el conformaven estudiants de batxillerat tant de l'IES Puig Castellà com de l'IES Les Vinyes, ambdós ubicats al municipi de Santa Coloma de Gramanet.

El tercer grup el constituïen estudiants de cicles formatius d'aquests dos mateixos centres ubicats en entorns socioeconòmics desfavorits de la província de Barcelona, a fi de garantir la comparabilitat amb el grup de joves infractors. La selecció de la mostra, per tant, es va dur a terme de manera intencional o per conveniència.

La mostra final va quedar constituïda per 42 joves infractors, 39 estudiants de batxillerat i 47 estudiants de cicles formatius.

Tots els participants en l'estudi van complir un qüestionari de dades sociodemogràfiques que incorporava informació en relació amb l'edat, el país d'origen, el nivell d'estudis, la situació familiar, el nivell d'estudis dels progenitors, el nombre de germans i el nombre de sous que entren a casa.

Així mateix, se'ls va administrar el Qüestionari de personalitat EPQ-R d'Eysenck, adaptat per Ortet, Ibáñez, Moro i Silva (TEA, 1997), l'Escala d'afrontament per a adolescents (ACS), de Frydenberg i Lewis (TEA, 2000), l'Inventari d'esdeveniments vitals en la infància i l'adolescència (AVIA), adaptat per Moreno, Del Barrio y Mestre (1995), l'Inventari d'expressió d'ira estat-tret (STAXI-2), de Spielberger, adaptat per Miguel-Tobal, Casado, Cano-Vindel i Spielberger (2001) i l'Escala per mesurar el sentiment de culpa (SC-35), de Zabalegui (1993).

L'anàlisi de les dades obtingudes es va realitzar mitjançant el paquet estadístic SPSS.14. Com que la forma de la mostra i de les variables analitzades no complien criteris d'homogeneïtat (Levene) ni de normalitat (Kolmogorov-Smirnov), es van aplicar proves no paramètriques.

D'aquesta manera, a fi de determinar les di-

16 y 18 años, nivel socioeconómico medio-alto, participación voluntaria y dominio comprensivo o instrumental de la lengua castellana.

El primer grupo de jóvenes provenía del centro educativo Els Til·lers. Del total de 76 jóvenes y adolescentes que se encontraban de media internados durante los meses de abril, mayo y junio de 2005, participaron en este estudio 44 sujetos (57,89% de la población internada). Se excluyeron 32 jóvenes (42,11% de la población internada) que no cumplían alguno de los criterios de inclusión comentados.

El segundo grupo lo conformaban estudiantes de bachillerado, tanto del IES Puig Castellà como del IES Les Vinyes, ambos ubicados en el municipio de Santa Coloma de Gramanet.

El tercer grupo lo constituían estudiantes de ciclos formativos de los mismos centros. La muestra final quedó en 42 jóvenes infractores, 39 estudiantes de bachillerado y 47 estudiantes de ciclos formativos. Los participantes de los dos últimos grupos se seleccionaron de centros educativos ubicados en entornos socioeconómicos desfavorecidos de la provincia de Barcelona, con el fin de garantizar la comparación con el grupo de jóvenes infractores. La selección de la muestra, por tanto, se ha realizado de manera intencional o por conveniencia.

Todos los participantes del estudio cumplimentaron un cuestionario de datos sociodemográficos que incorporaba información en relación a la edad, el país de origen, el nivel de estudios de los progenitores, el número de hermanos y el total de ingresos que entraban en casa.

Así mismo, se les administró el Cuestionario de personalidad EPQ-R d'Eysenck, adaptado por Ortet, Ibáñez, Moro i Silva (TEA, 1997), la Escala de afrontamiento para adolescentes (ACS), de Frydenberg i Lewis (TEA, 2000), el Inventario de situaciones vitales en la infancia y la adolescencia (AVIA), adaptado por Moreno, Del Barrio y Mestre (1995), el Inventario de expresión de la ira (STAXI-2), de Spielberger, adaptado por Miguel-Tobal, Casado, Cano-Vindel i Spielberger (2001) y la Escala para medir el sentimiento de culpa (SC-35), de Zabalegui (1993).

El análisis de los datos obtenidos se realizó mediante el paquete estadístico SPSS.14. Como la forma de la muestra y de las variables analizadas no cumplían criterios de homogeneidad (Levene) ni de normalidad (Kolmogorov-Smirnov), se aplicaron pruebas no paramétricas.

Para determinar las diferencias existentes en-

ferències existents entre els tres grups, per a cadascuna de les variables dependents objecte d'estudi, es van realitzar proves de contrast d'hipòtesis per a grups independents (estadístics de contrast Kruskal Wallis i U de Mann-Whitney, respectivament), mentre que per esbrinar les possibles relacions existents entre les variables dependents estudiades es van realitzar correlacions Spearman. Per establir si existien diferències significatives entre els grups estudiats i les característiques sociodemogràfiques avaluades es van aplicar els estadístics de contrast Chi-quadrat de Pearson, Kruskal Wallis i U de Mann-Whitney, tenint en compte que algunes de les variables són nominals, altres ordinals i altres d'escala. El nivell de significació estadística es va establir en $= 0,05$.

Resultats principals **Variables sociodemogràfiques**

El grup d'adolescents infractors, d'estatus socioeconòmic baix, gènere masculí i d'edats compreses entre els 16 i els 18 anys, en relació amb els seus coetanis, estudiants de batxillerat i cicles formatius, es caracteritza, en el nostre estudi, per un predomini de joves immigrants, majoritàriament d'origen no europeu, bàsicament provinents de països àrabs, sudamericans o de l'est d'Europa. Un altre tret diferencial d'aquest grup el trobaríem en la seva situació familiar. La majoria d'ells provenen de famílies nombroses, amb conflictes conjugals (pares separats o divorciats), amb absència d'un dels progenitors (pare/mare vidus) o monoparentals (mares solteres). En relació amb els seus progenitors, caldria destacar que solen tenir un nivell d'estudis més baix que el dels pares de la resta de joves considerats.

Els joves infractors presenten un nivell d'estudis inferior al de la resta de coetanis, fet que reforça la teoria segons la qual el fracàs escolar pot esdevenir un indicador de futures tendències delictives.

Diferències entre grups en les variables dependents

Quant a la tendència o disposició general a experimentar **sentiments de culpa** davant aquells comportaments que no estan d'acord amb una determinada escala de valors, s'aprecien puntuacions significativament més elevades en el grup de joves infractors.

entre los tres grupos en cada una de las variables dependientes objeto de estudios, se realizaron pruebas de contraste de hipótesis para grupos independientes (estadísticos de contraste Kruskal Wallis i U de Mann-Whitney, respectivamente), mientras que para averiguar las posibles relaciones existentes entre las variables dependientes estudiadas se realizaron correlaciones Spearman. Para establecer si existían diferencias significativas entre los grupos estudiados y las características sociodemográficas evaluadas se aplicaron los estadísticos de contraste Chi-cuadrado de Pearson, Kruskal Wallis y U de Mann-Whitney, teniendo en cuenta que algunas de las variables son nominales, otras ordinales y otras de escala. El nivel de significación estadística se estableció en $= 0,05$.

Resultados principales **Variables sociodemográficas**

El grupo de adolescentes infractores, de status socioeconómico bajo, género masculino y edades comprendidas entre los 16 y 18 años, en relación a sus coetáneos, estudiantes de bachillerado y ciclos formativos, se caracteriza, en nuestro estudio, por un predominio de jóvenes inmigrantes, de origen no europeo, básicamente provenientes de países árabes, del centro y Sudamérica o del Este de Europa. Otro hecho diferencial en este grupo lo encontraríamos en su situación familiar. La mayoría de ellos provienen de familias numerosas, con conflictos conyugales (padres separados o divorciados), con ausencia de uno de los progenitores (padres separados o divorciados), o monoparentales (madres solteras). En relación a sus progenitores, destaca que suelen tener un nivel de estudios más bajo que el de los padres del resto de jóvenes considerados en la muestra. Los jóvenes infractores presentan un nivel de estudios inferior al resto, hecho que refuerza la teoría que el fracaso escolar se puede convertir en un indicador de futuras tendencias delictivas.

Diferencias entre grupos en las variables dependientes

La disposición general a experimentar **sentimientos de culpa** frente aquellos comportamientos que no están de acuerdo con una determinada escala de valores, se aprecian puntuaciones significativamente más elevadas en el grupo de jóvenes infractores.

De les divuit **estratègies d'afrontament** analitzades tant sols s'observen diferències significatives entre els grups en l'ús de fer-se il·lusions, falta d'afrontament, reducció de la tensió, autoinculpar-se, reservar el problema per a un mateix i buscar suport espiritual. En aquest sentit, els joves infractors, davant les situacions problemàtiques o conflictives, assumeixen major grau de responsabilitat o implicació en els fets (autoinculpació), però presenten menys capacitat personal per tractar de solventar-les (falta d'afrontament). Paral·lelament, defugen compartir-los amb els altres, aïllant-se i negant-se a participar de relacions afectives gratificants i duradores (reserva del problema per a un mateix), fet que redunda en un increment de la tensió que s'acaba alliberant, o bé mitjançant conductes poc saludables com beure alcohol, fumar o prendre altres drogues, amb comportaments de fugida temporal tant de la llar com de l'escola (reducció de la tensió), o a través de la pregària (cerca de suport espiritual). Curiosament, són els joves infractors els que tenen més esperances prèvies en la resolució positiva o exitosa de les seves situacions problemàtiques (fer-se il·lusions).

En relació amb les **dimensions de la personalitat** que determinen la conducta regular dels joves estudiats, el grup d'infractors obté puntuacions més elevades que la resta en la dimensió neuroticisme. Així mateix, també obté puntuacions més elevades que els seus coetanis estudiants, en la dimensió psicoticisme.. Sembla un fet prou contrastat, doncs, que el neuroticisme i el psicoticisme s'associen al comportament desadaptatiu. Tot i les teories que vinculen la desinhibició de conducta amb el comportament delictiu, la dimensió extroversió, en el nostre estudi, no surt significativa.

De les tres escales d'ira avaluades, els joves infractors obtenen puntuacions més elevades que la resta de coetanis en ira tret i en índex d'expressió d'ira. En aquest sentit, els infractors experimenten ira amb més freqüència i intensitat, habitualment, però quan això succeeix opten per experimentar-la sense expressar-la (repressió), o bé l'expressen de manera verbal i mitjançant conductes agressives físiques.

Pel que fa als esdeveniments vitals, els joves infractors en computen més que la resta de coetanis, tant de negatius com de positius.

De las dieciocho **estrategias de afrontamiento** analizadas, solo se observan diferencias significativas entre los grupos en las estrategias definidas como hacerse ilusiones, falta de afrontamiento, reducción de la tensión, autoinculparse, reservar el problema para uno mismo y buscar soporte espiritual. En este sentido, los jóvenes infractores, delante las situaciones problemáticas o conflictivas, asumen mayor grado de responsabilidad en los hechos (autoinculpación), pero presentan menor capacidad personal para tratar de solucionarlos (falta de afrontamiento). Paralelamente, huyen de compartir con los demás, aislándose o negándose a participar en relaciones afectivas gratificantes y duraderas (reserva del problema para uno mismo), hecho que repercute en un aumento de la tensión que acaba liberando o bien con conductas poco saludables como beber alcohol, fumar o tomar otras drogas, o con comportamientos de huída temporal del hogar o de la escuela (reducción de la tensión), o a través de la plegaria (búsqueda de soporte espiritual). Curiosamente son los jóvenes infractores los que tienen más esperanzas previas en la resolución positiva o exitosa de sus situaciones problemáticas (hacerse ilusiones).

En relación a las **dimensiones de la personalidad** que determinan la conducta regular de los jóvenes estudiados, el grupo de infractores obtiene puntuaciones más elevadas que el resto en la dimensión neuroticismo. De la misma manera, también obtiene puntuaciones más elevadas en al dimensión psicoticismo. Parece un hecho lo suficientemente contrastado que el neuroticismo y el psicoticismo se asocian al comportamiento desadaptativo. Pese a las teorías que vinculan la desinhibición de la conducta con el comportamiento delictivo, la dimensión extraversión en nuestro estudio no sale significativa.

De las tres escalas de ira evaluadas, los jóvenes infractores obtienen puntuaciones más elevadas que el resto de coetáneos en ira disparada i en índice de expresión de la ira. En este sentido, los infractores experimentan ira con más frecuencia e intensidad habitualmente, pero cuando esto sucede, optan por experimentar-la sin expresarla (represión) o bien la expresan de manera verbal y por medio de conductas físicas agresivas.

En lo que se refiere a los acontecimientos vitales, los jóvenes infractores tienen más que el resto de coetáneos, tanto de negativos como

Cal destacar, però, una major incidència dels negatius en relació amb els positius. A banda, l'escassa exposició a esdeveniments vitals positius, combinada amb l'alta ocurrència d'esdeveniments vitals negatius, podria representar una major vulnerabilitat a desenvolupar comportaments delictius. Un altre aspecte a considerar seria la percepció subjectiva d'aquests esdeveniments vitals. En aquest sentit, els joves infractors viuen de forma negativa alguns esdeveniments vitals familiars positius i de forma positiva alguns esdeveniments relacionals negatius, i alguns de salut negatius.

Correlacions entre les variables dependents en el grup de joves infractors

S'ha estudiat si existien correlacions entre les variables dependents en el grup de joves infractors, i en la recerca s'expliquen detalladament com es donen i on es donen. S'ha estudiat la personalitat vers la culpa; la personalitat vers les estratègies d'afrontament; la personalitat vers el nivell d'ira; la personalitat vers els esdeveniments vitals; el nivell d'ira vers els esdeveniments vitals; les estratègies d'afrontament vers els esdeveniments vitals; el sentiment de culpa vers el nivell d'ira; el sentiment de culpa vers les estratègies d'afrontament i el nivell d'ira vers les estratègies d'afrontament.

Conclusions

Els joves infractors obtenen puntuacions més altes en sentiments de culpa que la resta de participants.

Els joves infractors obtenen puntuacions més elevades en psicoticisme que la resta de participants. A banda, els resultats evidencien diferències significatives entre els grups estudiats en neuroticisme, essent més elevades les puntuacions mitjanes obtingudes pel grup de joves infractors.

Els joves infractors computen major nombre d'esdeveniments vitals negatius que la resta de participants. Els joves infractors també acumulen major nombre d'esdeveniments vitals positius que la resta de joves. A banda, els joves infractors tendeixen a positivitzar esdeveniments vitals negatius dels àmbits relacional i de salut, mentre que tendeixen a negativitzar esdeveniments vitals positius de l'àmbit familiar.

Els joves infractors obtenen puntuacions més

de positius. Es necesario destacar la mayor incidencia de los negativos en relación a los positivos. Por otro lado, la escasa exposición a acontecimientos vitales positivos, combinada con la alta ocurrencia de acontecimientos vitales negativos, podría significar una mayor vulnerabilidad para desarrollar comportamientos delictivos. Otro aspecto a considerar sería la percepción subjetiva de estos acontecimientos vitales. En este sentido, los jóvenes infractores viven de forma más negativa algunos acontecimientos vitales familiares positivos y de forma positiva algunos acontecimientos relacionales negativos y algunos de salud negativos.

Correlaciones entre las variables dependientes en el grupo de jóvenes infractores

Se ha estudiado si existen correlaciones entre las variables dependientes en el grupo de jóvenes infractores y en la investigación se explican detalladamente como se dan y donde se dan. Se ha estudiado la correlación entre la personalidad frente la culpa; la personalidad frente las estrategias de afrontamiento; la personalidad frente el nivel de ira; la personalidad frente a los acontecimientos vitales; el nivel de ira frente los acontecimientos vitales; las estrategias de afrontamiento frente los acontecimientos vitales; el sentimiento de culpa frente el nivel de ira; el sentimiento de culpa frente las estrategias de afrontamiento y el nivel de ira frente las estrategias de afrontamiento.

Conclusiones

Los jóvenes infractores obtienen puntuaciones más altas en sentimientos de culpa que el resto de los participantes.

Los jóvenes infractores obtienen puntuaciones más elevadas en psicoticismo que el resto de participantes. Por otro lado, los resultados evidencian diferencias significativas entre los grupos estudiados en neuroticismo, siendo más elevadas las puntuaciones medias obtenidas por el grupo de jóvenes infractores.

Los jóvenes infractores tienen mayor número de acontecimientos vitales negativos que el resto de participantes. Los jóvenes infractores acumulan también mayor número de acontecimientos vitales positivos. Tienden también los jóvenes infractores a positivizar acontecimientos vitales negativos del ámbito relacional y de salud, mientras que tienden a negativizar acontecimientos vitales positivos del ámbito familiar. Los jóvenes infractores obtienen puntuacio-

elevades en nivells d'ira tret que la resta de participants. De la mateixa manera, obtenen puntuacions significativament més elevades que la resta de grups en índex d'expressió d'ira, reprimint-la o expressant-la de manera verbal i/o física.

Els joves infractors emprenen estratègies d'afrontament de caire més evitatives que la resta de participants. Dit d'altra manera, desenvolupen estratègies poc orientades a resoldre els problemes o situacions estressants. Utilitzen autoinculpació, falta d'afrontament, reserva dels problema per a un mateix, reducció de la tensió, cerca de suport espiritual i fer-se il·lusions.

nes más elevadas en niveles de ira disparada que el resto de participantes. Del mismo modo, obtienen puntuaciones significativamente más elevadas que el resto de grupos en el índice de expresión de ira, reprimiéndola o expresándola de manera verbal y/o física. Los jóvenes infractores utilizan estrategias de afrontamiento de tipo más evitativas que el resto de participantes. Dicho de otro modo, desarrollan estrategias poco orientadas a resolver los problemas o las situaciones estresantes. Utilizan autoinculpación, falta de afrontamiento; reserva de los problemas para uno mismo, reducción de la tensión, búsqueda de soporte espiritual y hacerse ilusiones.

Butlletins. *Invesbreu* publicats

- 1 *Immigrants i criminalitat a Europa. Els exemples d'Alemanya i Espanya.* Gener 1995
- 2 *La preso pública de Barcelona durant l'etapa isabelina / La casa de correcció de Barcelona (1836-1856).* Gener 1998.
- 3 *El cost de la justícia penal. Privació de llibertat i alternatives.* Febrer 1998.
- 4 *El nen abusat sexualment com a testimoni / Els delictes contra la llibertat sexual relacionats amb menors.* Març 1998.
- 5 *Intel·ligència i personalitat en el procés rehabilitador del delinqüent.* Maig 1998.
- 6 *Salut i presó.* Octubre 1998.
- 7 *La premsa envers la violència juvenil i la presó.* Novembre 1998.
- 8 *El tractament dels agressors sexuals.* Febrer 1999.
- 9 *La victimització a Catalunya l'any 1996.* Abril 1999.
- 10 *Programes aplicats de psicologia comunitària amb personal penitenciari.* Juny 1999.
- 11 *Justícia juvenil: inserció laboral i mesures en medi obert.* Octubre 1999.
- 12 *Reincidència i delinqüència juvenil.* Novembre 1999.
- 13 *Violència domèstica.* Desembre 1999.
- 14 *L'estat de l'adopció a Catalunya (1998-1999).*
- 15 *Maltractaments infantils a Catalunya.* Juny 2000
- 16 *Presó i dones. La incidència dels programes motivacionals en la conducta social. Un estudi evolutiu (1988-2000) a la presó de dones de Barcelona.* Setembre 2000
- 17 *Avaluació d'un programa de tractament per a joves violents.* Novembre 2000
- 18 *Avaluació de l'efectivitat dels programes de tractament amb delinqüents a Europa.* Gener 2001
- 19 *La victimització a Catalunya l'any 1999.* Maig 2001
- 20 *L'arrest de cap de setmana a Catalunya (1996-2000)*
- 21 *Addictes a les drogues i reincidència en el delicte*
- 22 *Maltractaments físics greus a nadons i menors de quatre anys ingressats en centres d'acolliment*
- 23 *Intervenció institucional. Elements per a l'anàlisi en menors infractors o en risc*
- 24 *Els menors estrangers indocumentats no acompanyats (MEINA)*
- 25 *La medició penal*
- 26 *La reincidència*
- 27 *Família i conducta antisocial*
- 28 *Presentació de dues recerques de l'àmbit penitenciari*
- 29 *Intervenció en centres de justícia juvenil*
- 30 *La Classificació inicial en règim obert dels condemnats a presó*
- 31 *La reincidència en les penes alternatives a la presó a Catalunya*
- 32 *L'assistència religiosa i la llibertat de culte a les presons de Catalunya*
- 33 *Bullying - Violència de gènere Elements per a l'anàlisi*
- 34 *Violència dels joves a la família*
- 35 *Infractors i conducta violenta*
- 36 *Drogues i tractament penitenciari*
- 37 *Perfil professional del jutge de primera instància i instrucció de Catalunya*
- 38 *Violència de gènere i justícia*
- 39 *Delictes sexuals i reincidència*

Edició i producció: Centre d'Estudis Jurídics i Formació Especialitzada
Ausiàs March, 40
Tel. 93 207 31 14
Fax 93 207 67 47
cejfe.dj@gencat.net

Tiratge: 2.000 exemplars

ISSN: 1138-5014
Dip. legal: B-1482-1998